

genom våra vardagliga gester. Enligt min åsikt hade Härnstens argumentation kunnat bli starkare om hon också hade anlagt ett sådant performativt perspektiv på det litterära språket. Men trots att man kan ställa sig kritisk till hennes teoretiska utgångspunkt och en smula skeptisk till hennes konklusioner är Härnstens avhandling ett viktigt svenskt bidrag till forskningen om litterär modernism – och förhoppningsvis ett incitament för nya studier av litterär gestik.

Rikard Schönström

**Peter Degerman, *Månens mörka sida.*
Om litteratur och psykisk sjukdom,
Malmö: Ellerströms, 2023, 316 s.**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i3.62679>

Sjukdom, och inte minst psykisk sjukdom, är ett ämne som är intressant att studera ur litteraturvetenskaplig synvinkel. Litterära verk har en förmåga att gestalta allt från perspektiv inifrån, oväntade verklighetsuppfattningar och relationella aspekter på psykisk sjukdom, till större kulturella och samhällseliga perspektiv. Internationellt gör forskare olika val i hur de vill benämna detta arbete, som studier av ”mental illness” eller genom ett återtagande av termen ”mad” i ”mad studies”. En god introduktion till forskningen finns exempelvis i den danske litteraturvetaren Lasse Raaby Gammelgaards antologi *Madness and Literature: What Fiction Can Do for the Understanding of Mental Illness* (Routledge, 2022). Tematiken kan också placeras in som en del av fältet medicinsk humaniora, på engelska *medical/health humanities*, ett tvärvetenskapligt fält där litteraturen och litteraturvetenskapen har en viktig plats.

I monografin *Månens mörka sida. Om litteratur och psykisk sjukdom* tar Peter Degerman sig an detta ämne med särskild tonvikt på schizofreni. Han gör det inte så mycket utifrån ett svenskt material – verken han diskuterar är högst heterogena och spänner över olika språkområden, kontexter i tid och rum, och även medieformer.

Snarare är det fråga om ett personligt perspektiv, formulerat utifrån ett flera decennier långt intresse för ämnet och framför allt personlig erfarenhet av att vara anhörig till en person med schizofreni.

Genom ett tiotal kapitel diskuterar Degerman en mängd olika verk. Från en diskussion om mångalenskap och splittring som tar sin utgångspunkt i Shakespeares *King Lear* rör sig boken genom Ingmar Bergmans film *Såsom i en spegel* och reflektioner kring faderns användande av den sjukas historia; den finlandssvenska poeten, politikern och psykiatern Clas Andersson och hans relation till den radikala psykiatrin; antipsykiatrin som rörelse; brittiska Jane Ardens experimentella film *The Other Side of the Underneath*; vidare till grafiska romaner och deras sätt att gestalta psykisk sjukdom och vård, med särskilt fokus på Ester Eriksson och fransmännen Jacques Mathis och Sylvain Doramge. I ett kapitel om litterära skildringar av mentalsjukhuset och dess parkmiljö ryms Bertil Malmberg, Marianne Ahrne och Allen Ginsberg. I kapitlet *Sjukhuset som hemkomst* figurerar ett större antal svenska författare – Eva Ström, Carl Fredrik Hill, Lars Norén och Sara Stridsberg. Slutligen rör sig boken bort från konstnärliga verk till personliga reflektioner kring bruk av tobak, alkohol och läkemedel och till sist till den brittiske musikern och Pink Floyd-medlemmen Syd Barretts mytologiserade biografi, delvis också diskuterad genom analys av bandets låtar.

Det är med andra ord en i sitt upplägg bred studie. Stundtals är den djupgående i sin analys, stundtals mer otålig, med fokus på sammanbindande aspekter snarare än fördjupande tolkningar. På många sätt är den spretig: i hur diskussionen rör sig mellan så många olika medier, författarskap, platser och tillkomsttider, där urvalet i viss mån känns godtyckligt och associativt, och inte minst i hur de konstnärliga verken framstår som så olika viktiga för diskussionen – ibland står de i fokus, ibland förpassas de till periferin för att i stället ge plats för en historieskrivning av den antipsykiatriska rörelsen eller personliga reflektioner kring bruk av tobak och andra droger. Men man kan också anlägga en annan läsart och i stället se studien som sammanhållen, på ett annat sätt än man oftast väntar sig av en litteraturvetenskaplig studie. Det sammanhållande i framställningen är då författarens personliga hållning, som är varm, engagerad, utforskande, ständigt provande. I stället för att fokusera på verkens

heterogenitet kan man då läsa *Månens mörka sida* som en essäistisk färd genom olika litterära och konstnärliga yttringar, där den sammanhållande faktorn är det som träder fram som studiens bultande hjärta: den personliga erfarenheten av att vara närstående till en person med schizofreni och av att följa dennes kamp med sjukdomen och vården. Detta är ingenting som syns i studiens själva upplägg eller rubriksättning, och det hade det gärna fått göra – jag tror att boken hade vunnit på det. Men trots denna initiala osynlighet är det denna personliga erfarenhet som analyserna genomgående struktureras kring och knyts samman med. Kanske skulle en del läsare ha föredragit att de passagerna tonades ner, men för mig är de en styrka i boken; de hade gärna fått mer utrymme och synas i den övergripande strukturen, och reflektionen om den egna positioneringen hade gärna kunnat få vara ännu mer utförlig.

Degerman påpekar att studien delvis har ett autoetnografiskt anslag: ”För min egen del handlar det framför allt om att famla sig fram i ett okänt landskap för att genom läsningar av litterära verk och av de sammanhang där det tillkommit skapa en karta kompletterad av egna erfarenheter” (s. 46). Den egna erfarenheten fungerar som en botten som analysen återkommande landar i. Man kan invända att studien nog inte riktigt når fram till att skapa en karta, men den är en god och uppslagsrik början på ett sådant arbete.

Om man med den här läsarten ser hur en personlig, essäistiskt hållen berättelse träder fram i studien så är det inte bara den personliga erfarenheten av att vara anhörig som färgar den, utan också ett flera decennier långt intresse för psykiatri, särskilt utifrån den antipsykiatriska rörelsen under 1960- och 70-talen med framträdande namn som R.D. Laing och David Cooper. I en sådan läsning blir *Månens mörka sida* en sorts tankesjälvbiografi – ett fångande av en tidsanda, på sitt sätt ett stycke 1900-talshistoria. Genom bokens analyser av konstnärliga verk framträder som en centralpunkt denna antipsykiatriska rörelse och författarens egen hållning till den: en hållning som förändrats över tid och som fortfarande är under utveckling. På så sätt kan boken också ses som en personlig historieskrivning över ett intellektuellt klimat och en både teoretisk och praktisk diskussion om psykisk sjukdom. Degerman beskriver sin egen parallella utveckling från ”ungdomens idealistiska, romantiska syn på den psykotiske som

en upptäcktsresande i den inre rymden till dagens mer nyanserade insikter i sjukdomarnas faktiska konsekvenser för individ och samhälle” (s. 14).

Det finns många intressanta stråk i studien, såväl om enskilda verk som om större drag i synen på psykisk sjukdom, alltifrån språkliga uttryck i Noréns schizopoesi till författarens möte med en självhjälpsguide i form av en seriebok – Degerman beskriver hur den lyckas nå fram till personer som drabbats av psykos, vilket gör honom beredd att för en stund lägga ifrån sig sina kritiska glasögon. Genomgående diskuteras många perspektiv på schizofreni och dess behandling, där maktperspektiv, teoretiserande över sjukdomen som modernitetsupplevelse och metafor samt reflektioner utifrån den egna erfarenheten möts, och där författaren vill undvika både romantisering och stigmatisering.

Vid flera tillfällen i studien saknar jag en dialog med annan forskning, särskilt nyare forskning, vilken nämns som hastigast eller inte alls och stundtals framstår som något godtyckligt vald. Om man läser studien på det sätt som jag gör här, som ett personligt provande av verk i relation till den egna erfarenheten, så är det förståeligt att det ser ut så. Fältet medicinsk humaniora behandlas ganska styvmoderligt och Degerman understryker att han inte har ett tvärvetenskapligt intresse, men studien ger ett intressant bidrag till fältet även när den inte själv intresserar sig för det i någon större utsträckning.

En invändning mot boken handlar om dess val av undertitel. Som Degerman själv påpekar i sitt förord är ”litteratur och psykisk sjukdom” alldeles för brett, eftersom det framför allt är *en* sorts psykisk sjukdom han intresserar sig för, schizofreni – denna sjukdom som gett upphov till både så mycket lidande och så mycket mytbildning och metaforisk användning. Han skriver att han valde den bredare termen för att inte för snävt peka på en avgränsad klinisk betydelse, men alltså känns titeln bred i överkant. Samtidigt är den också för snäv, eftersom det som studeras är betydligt mer än endast litteratur. Titeln antyder inte heller det spår av självbiografi som är en så viktig del av studien. Boken gör flera olika saker, men inte riktigt vad titeln påstår.

Sammantaget lyfter Peter Degerman genom sin studie fram hur komplexa och spännande gestaltningar av svår psykisk sjukdom är. *Månens mörka sida* är ett fint bidrag till diskussionen och ger ut-

rymme för läsaren att tänka vidare på temat. Studiens angreppssätt är att analysera litteratur och andra konstarter för att de i någon mån är livsnödvändiga: för att de kan skapa mening i något som förefaller vara ett meningslöst eller obegripligt lidande och ge en estetisk förståelse ”som inte kan formuleras på annat sätt” (s. 262). Litteraturen öppnar upp, nyanserar, ger utrymme för det motsägelsefulla och skapar förståelse – och kan kanske i förlängningen också ge både hjälp och tröst.

Katarina Bernhardsson

**Henrik Johnsson, *Ibsen and Degeneration. Familial Decay an the Fall of Civilization*,
New York: Routledge, 2024, 216 s.**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i3.62681>

Degeneration är ett samlingsnamn för en mängd mer eller mindre diffusa föreställningar om biologiskt förfall och urartning som spreds som en löpeld under slutet av 1800-talet. Sjukligheten ansågs ärftlig, men också driven av negativa faktorer i omgivningen, som trångboddheten i de snabbt växande städerna, och av avvikande beteenden som prostitution och alkoholism. Orsak och verkan drev på varandra i en negativ utveckling som ledde mot impotens, död och kulturell undergång. Dessa skräckvisioner iscensattes samtidigt effektfullt av sekelskiftets författare och konstnärer. Degenerationens uttolkare – figurer som Max Nordau eller Cesare Lombroso, som idag är reducerade till fotnoter i översiktsverk – sågs i samtiden som orakel och messiasfigurer; deras encyklopedier över degenererade människotyper trycktes i massupplagor och fick ett genomslag som idag är svårt att föreställa sig.

Men så handlade det också om ett genomgående kulturellt skifte. Senare tiders kommentatorer har, ofta med utgångspunkt i Michel Foucaults diskursarkeologiska arbeten, pekat på hur degenerations-teorierna omkodade konventionella religiösa och moraliska föreställningar genom att klä dem i ett vetenskapligt språk och ge dem